

بررسی تأثیر جنسیت بر خطاب‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ایران

جهانگیر صفری*، مسعود رحیمی**، ابراهیم ظاهری***

چکیده: این مقاله بر آن است که نقش گرایش‌های جنسیتی در انتخاب واژگان خطاب در داستان‌های ایرانی را بررسی کند. بعضی از واژگان خطاب از روی ماهیت خود عملکرد جنسیتی دارند. و ویژه‌ی زنان یا مردان می‌باشند. اما همان‌طور که بررسی شده است گوناگونی انتخاب بعضی از صورت‌های خطاب یا خطاب‌های ارجاعی، کم و بیش ناشی از موقعیت اجتماعی و ارزش‌های اجتماعی شخصیت‌های مطرح در این داستان‌های مورد نظر می‌باشد. برای مثال شخصیت‌های مرد در هنگام برخورد با شخصیت‌های زن بیشتر از ضمیر «تو» و اسم کوچک استفاده می‌کنند. اما شخصیت‌های زن، مخاطب مذکر خود را با شکلی مؤدبانه‌تر و با استفاده از نام خانوادگی، همراه با عنوان یا ضمیر شما عنوان می‌کنند. در این مقاله تلاش شده است که عمل کرد اجتماعی و کاربردی واژگان خطاب مانند اسم کوچک، نام خانوادگی یا اسم فامیل، ضمیر خطاب، عنوان‌های ویژه و واژگان‌های خویشاوندی و ... با توجه به جنسیت مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که یکی از عوامل اصلی در انتخاب واژگان خطاب مربوط به جنسیت شخصیت‌های داستانی می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: جنسیت، واژگان خطاب، داستان‌های معاصر ایران

مقدمه

جامعه‌شناسی زبان شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که در تعریف آن آمده است: «جامعه‌شناسی زبان عبارت است از مطالعه‌ی زبان در بافت اجتماع» (ترادگیل، ۱۹۷۴: ۳۳) گوناگونی‌های زبانی، یکی از مواردی است که جامعه‌شناسی زبان به بررسی آن می‌پردازد و «شاید بتوان گفت بررسی دگرگونی‌ها و اشکال مختلف

Safari_706@yahoo.com

rahimi@lit.sku.ac.ir

* دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهرکرد

** استادیار گروه زبان انگلیسی دانشگاه شهرکرد

*** دانشجوی کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهرکرد

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۰۷/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۱۱/۰۵

زبانی و یافتن دلایل و علت‌های غیرزبانی این اختلافات که به بافت جامعه مربوط می‌شود، مهم‌ترین کار جامعه‌شناسی زبان است» (باقری، ۱۳۸۶: ۲۲۹). جنسیت که نیز به تعاریفی که جامعه و فرهنگ از زن و مرد دارد، می‌پردازد و رفتارها، فعالیت‌ها، نگرش‌ها و مسئولیت‌های منسوب به زن یا مرد در جامعه است (جزئی، ۱۳۸۰: ۱۳). به عنوان یکی از عوامل غیرزبانی است که باعث گوناگونی زبان در سطح یک جامعه می‌شود «بررسی‌های جدید که به دنبال پژوهش‌های لبو در شهر نیویورک به انجام رسیده، به شیوه‌ی علمی نشان داده‌اند که میان جنسیت و رفتار زبانی همبستگی‌هایی وجود دارد؛ بنابراین می‌توان بخشی از گوناگونی‌های موجود در زبان یک جامعه را بر اساس جنسیت گویندگان آن زبان توضیح داد» (مدرسی، ۱۳۸۷: ۱۶۲). البته این گوناگونی زبانی در برخی از اجتماعات چندان قابل توجه نیست؛ اما در برخی از اجتماعات دیگر این تفاوت‌ها شامل بخش‌های آوایی، واژگانی و دستوری می‌شود. یحی مدرسی در مورد علت این تفاوت رفتار زبانی افراد معتقد است که «به واسطه‌ی تفاوت‌هایی که در نقش اجتماعی دو جنس وجود دارد تفاوت‌هایی نیز در رفتار زبانی آن‌ها مشاهده می‌شود» (همان، ۱۶۲). تراگیل از نظریه‌پردازان زبان‌شناسی اجتماعی، ریشه‌ی این تفاوت در رفتار زبانی را ناشی از تفاوت اجتماعی، طرز تلقی‌های اجتماعی و رفتارهای متفاوتی می‌داند که از زن و مرد انتظار می‌رود که در جامعه رعایت کنند (تراگیل، ۱۳۷۶: ۱۱۷). در این مقاله نیز به بررسی تأثیر جنسیت در خطاب، به عنوان یک ساختار زبانی پرداخته شده است. خطاب صورت‌های زبانی هستند که برای خطاب کردن جلب یا اشاره به دیگران در طول گفتگو استفاده می‌شود و انعکاس دهنده‌ی رابطه‌ی پیچیده اجتماعی افراد در یک جامعه‌ی زبانی می‌باشند. «همچنین گفته می‌شود که بهترین جا برای دیدن ارتباط زبان و جامعه در دستور یک زبان استفاده از ضمائر و صورت‌های خطاب است بنابراین صورت‌های خطاب موضوع جالبی برای جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان و روانشناسان اجتماعی می‌باشد زیرا این صورت‌ها به طور برجسته ارتباط بین زبان و اجتماع را نشان می‌دهد» (کشاورز، ۲۰۰۱: ۱۴). صورت‌های خطاب هویت جنسی افراد را نشان می‌دهد و معمولاً نشانگر فاصله‌ی اجتماعی و قدرت میان افراد است. براساس نظر فسولد (۱۹۹۰) در کل دو نوع شکل خطابی مهم وجود دارد: ۱- کاربرد نام کوچک؛ ۲- کاربرد عنوان و اسم دوم. هنگ و فنگ هم بیان کرده‌اند که گزینه‌های دیگری هم وجود دارند که عبارتند از اسم مستعار (NN) و Pet Name و milk name و غیره (هنگ و فنگ، ۱۹۸۳: ۵۰۷ و ۴۹۵). در داستان‌های مورد بررسی، صورت‌های خطاب در نه گروه تقسیم شده است: اسم کوچک، ضمائر تو و شما، عناوین خاص، کلمات خویشاوندی، کلمات محبت‌آمیز، نام‌خانوادگی، عناوین شغلی، واژگان آهای، هوی و... و خطاب با کلمات توهین‌آمیز. این اختلاف در صورت‌های

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۹

مختلف خطاب «ناشی از درجات مختلف تفاوت در پایگاه اجتماعی یا میزان نزدیکی و صمیمیت می‌باشد.» (ترادگیل، ۱۳۷۶: ۱۳۴). در سال‌های اخیر در ایران، تحقیق‌هایی در زمینه تأثیر جنسیت در جنبه‌های مختلف زبان انجام گرفته است. ندا هدایت (۱۳۸۴) به بررسی تأثیر جنسیت در نحوه بیان تقاضا پرداخته است و به این نتیجه رسیده است که زنان بیشتر از مردان از تقاضاهای غیرمستقیم استفاده می‌کنند. مرجان مهدی‌پور (۱۳۷۸) تأثیر قدرت در گفتار زن و مرد را بررسی کرده است، لیدا نصرتی (۱۳۷۸) تفاوت‌های تکیه کلامی در گفتار زنان و مردان را در شهر تهران بررسی نموده است، علی یگانه (۱۳۷۵) نیز در پژوهشی به بررسی تأثیر جنسیت و سن گوینده و شنونده بر میزان ادب در ایران پرداخته است، رحیمی (۱۹۹۱) نیز به بررسی تأثیر جنسیت، سن و طبقه‌ی اجتماعی در موقعیت‌های رسمی و غیررسمی در زبان محاوره‌ی فارسی پرداخته و به این نتیجه رسیده است که متغیرهای ذکر شده در صورت‌های خطاب موثر می‌باشد و در تحقیق حاضر نیز تأثیر جنسیت بر خطاب در داستان‌هایی از ادبیات معاصر نشان داده شده است.

روش تحقیق

در این مقاله برای گردآوری داده‌ها یازده داستان (کوتاه و بلند) از ادبیات داستانی معاصر ایران انتخاب شد که پنج داستان از آنها نوشته نویسندگان زن و شش اثر از نویسندگان مرد بوده است. این آثار عبارتند از:

۱- بامداد خمار از فتانه حاج سید جوادی

۲- جزیره‌ی سرگردانی از سیمین دانشور

۳- کولی کنار آتش از منیرو روانی پور

۴- طوبی و معنای شب از شهر نوش پاریسی پور

۵- خانه ادیسی‌ها از غزاله علیزاده

۶- سه قطره خون و علویه خانم از صادق هدایت

۷- شوهر آهو خانم از علی محمد افغانی

۸- چشم‌هایش از بزرگ علوی

۹- زن‌زیادی از جلال آل احمد

۱۰- خیمه‌شب‌بازی از صادق چوبک

هدف از این تحقیق بررسی تأثیر جنسیت در خطاب‌های به کار رفته در داستان‌های مذکور بود؛ اما در

برخی از این خطاب‌ها تأثیر سن و سواد افراد نشان داده شده است. از نظر سن، افراد را در سه رده‌ی سنی جوان (زیر سی سال)، میانسال (بین سی تا شصت) و پیر (شصت به بالا) قرار داده‌ایم و افرادی را که قادر به خواندن بوده با سواد و بقیه را که قادر به خواندن نبودند، بی‌سواد فرض کرده‌ایم. خطاب‌های به کار رفته در این داستان‌ها ابتدا فیش برداری سپس آنها را در نه طبقه قراردادده و به درصدگیری از آنها پرداخته‌ایم که نتایج حاصل از این تحقیق در زیر ارائه می‌شود:

خطاب با اسم کوچک

خطاب با اسم کوچک بیانگر همبستگی، صمیمیت و قدرت میان افراد است. «همبستگی زمانی شروع می‌شود که طرفین یکدیگر را با اسم کوچک صدا می‌زنند. اما قدرت مشمول موقعیتی است که تنها یک طرف دیگری را به اسم کوچک صدا می‌زند اما این رفتار متقابل نیست» (تانن، ۱۳۷۶: ۱۵۵). خطاب با اسم کوچک معمولاً بیشتر از جانب افرادی به کار می‌رود که از جایگاه اجتماعی و سنی از خطاب‌شونده برتر و بزرگتر هستند و یا اینکه رابطه‌ی صمیمی بین آنها برقرار است. برای مثال علوی، به عنوان ناظم مدرسه، غلام را که فرآش مدرسه است با اسم کوچک خطاب می‌کند: «غلام بیا در را باز کن» (علوی، ۱۳۸۳: ۴۳). تأثیر جنسیت در این نوع خطاب بدین‌گونه است که زنان (۶۰درصد) بیش از مردان (۴۰درصد) از اسم کوچک در صدا زدن افراد استفاده کرده‌اند. ۹درصد از خطاب با اسم کوچک سهم خطاب مرد به مرد و ۳۱درصد سهم خطاب زن به زن است، ۳۰درصد اختصاص به خطاب بین مرد به زن و همین میزان اختصاص به خطاب بین زن به مرد دارد.

جدول ۱: نشانگر رابطه‌ی جنسیت با اسم کوچک

اسم کوچک	جنسیت / خطاب
۴۰ درصد	مرد
۶۰ درصد	زن
۹ درصد	مرد-مرد
۳۱ درصد	زن-زن
۳۰ درصد	مرد-زن
۳۰ درصد	زن-مرد

خطاب مرد به مرد

مردان در صدا زدن به مردان کمتر اسم کوچک را به کار برده‌اند؛ زیرا مردان بیشتر یکدیگر را با

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۱۱

عناوینی مانند دکتر، مشهدی، آقا و غیره خطاب می‌کنند. چنانچه خطاب‌کننده از نظر سن و مقام اجتماعی از خطاب‌شونده بزرگ‌تر و برتر باشد معمولاً تنها اسم خطاب‌شونده را به کار می‌برد، برای مثال در داستان بامداد خمار حسن‌خان، هادی را که خواهر زاده‌ی اوست با اسم کوچک صدا می‌زند که هم پیوند بین این دو فرد نشان داده می‌شود هم خواننده به فرایم برتری حسن بر هادی پی می‌برد: «هادی، می‌توانی یک نوک پا بروی منزل آقای بصیرالملک» (حاج سید جوادی، ۱۳۷۸: ۵۹) و اگر خطاب‌کننده از نظر سن کوچک‌تر و مقام پایین‌تری داشته باشد قبل از اسم کوچک خطاب‌شونده عناوینی مانند آقا، خان، مشهدی و غیره به نشان احترام می‌افزایند، برای مثال طالب که کارگر میران است و از نظر جایگاه اجتماعی از او پایین‌تر است در هنگام خطاب به میران با اسم کوچک، عنوان مشهدی را هم با اسم او می‌آورد: «مشهدی میران، ارژنگی را می‌گویم» (افغانی، ۱۳۷۴: ۷۲۶). سن از عوامل تأثیرگذار در خطاب با اسم کوچک است. از نظر سن، ۲۲ درصد سهم جوانان، ۵۶ درصد سهم میانسالان، ۱۴ درصد مربوط به پیران و ۸ درصد از این افراد سنشان نامعلوم بوده است. ۶۶ درصد این مردان باسواد، ۲۹ درصد بی‌سواد و ۷ درصد نیز میزان سوادشان معلوم نبود. مردانی که با هم رابطه کاری (۴۷ درصد) داشته‌اند بیش از افراد دیگر از خطاب با اسم کوچک استفاده کرده‌اند. ۲۷ درصد سهم افرادیست که با هم دوست هستند و سهم افراد خویشاوند و آشنا هر کدام به ترتیب ۱۲ درصد و ۱۴ درصد است.

خطاب با اسم کوچک بین زن و زن

زنان بیش از مردان مخصوصاً در خطاب به زنان از اسم کوچک استفاده کرده‌اند؛ زیرا زنان، بیش‌تر از مردان دوست دارند که با اسم کوچک‌شان مورد خطاب قرار گیرند. «بسیاری از زن‌ها ترجیح می‌دهند که آنها را با اسم کوچک‌شان صدا بزنند» (تانن، ۱۳۷۶: ۱۱۲). هم‌چنین بین زنان از نظر جایگاه اجتماعی فاصله‌ی چندانی نیست و همبستگی بین آنها بیش از مردان است. نمونه خطاب زن به زن: «ماری جون بیا جونم واست مهمون اومده» (چوبک، ۱۳۴۶: ۷۸). ۴ درصد از این نوع خطاب را زنان میان سال، ۲۶ درصد را جوانان، ۱۴ درصد را پیران به کار برده‌اند و ۱۴ درصد نیز میزان سن‌شان معلوم نبوده است. جوانان کمتر از میانسالان از اسم کوچک استفاده کرده‌اند؛ زیرا که در جامعه از افراد کوچک‌تر انتظار می‌رود که به بزرگ‌تر از خود احترام بگذارند؛ بنابراین مجبور هستند که از عناوین نشانگر احترام بیشتر برای خطاب به بزرگ‌تر از خود استفاده بکنند. از نظر میزان سواد ۵۰ درصد باسواد، ۲۵ درصد بی‌سواد و ۲۵ درصد نیز سوادشان مشخص نبود. ۵۴ درصد خطاب به

خویشاوندان، ۲۲ درصد خطاب به همسایگان، ۱۴ درصد خطاب به آشنایان، ۴ درصد خطاب به هوو و ۴ درصد نیز خطاب به نوکر بوده است. زنان در مقایسه با مردان از حیث گوناگونی، افراد بیش‌تری را با اسم کوچک خطاب کرده‌اند و تفاوت دیگر این که، زنان بیش‌تر زنانی را با اسم کوچک‌شان خطاب کرده‌اند که در حیطه‌ی خانه و خانواده قرار دارند؛ اما مردان بیش‌تر مردانی را با اسم کوچک خطاب کرده‌اند که با آنها رابطه‌ی کاری داشته‌اند و در محیط کار با آنها سرو کار دارند. هنگامی که خطاب از سوی زنان کم سن به زنان بزرگ یا زنانی که با هم صمیمی نیستند و از جایگاه پایین‌تری نسبت به زنان خطاب شونده برخوردار باشند، صورت بگیرد در اکثر مواقع عنوان «خانم» را قبل از اسم کوچک فرد می‌افزایند برای مثال نقره که مستأجر آهوست و خانواده او از جایگاه پایین‌تر نسبت به خانواده آهو برخوردار است، عنوان خانم را با اسم آهو به تکرار می‌آورد: «آهو خانم شما مرا صدا زدیدی؟» (افغانی، ۱۳۷۴: ۵۳). گاهی هم که بین خطاب‌کننده و خطاب‌شونده رابطه‌ی خویشاوندی باشد برای نشان دادن صمیمیت و عزیز بودن خطاب‌شونده عنوان «جان» را بعد از اسم فرد می‌آورند، مانند خطاب توران، مادر بزرگ هستی، به او «هستی جان، بیداری» (دانشور، ۱۳۷۷: ۷).

خطاب با اسم کوچک بین مرد به زن

مردان در خطاب به زنان و دختران خود گاهی برای نشان دادن صمیمیت بیش‌تر و عزیز بودن فرد عنوان «جان» و «عزیز» را به همراه اسم آنها می‌آورند، مانند خطاب شوهر نزهت به او «نزهت جان تو هم امروز سر کیف نیستی» (حاج سید جوادی، ۱۳۷۸: ۸۹) و چنان‌چه زن غریبه یا غیرخویشاوند باشد عنوان «قهرمان» و «خانم» را برای احترام با اسم آنها آورده بودند، مانند خطاب وهاب به شوکت «تقصیر شماسست قهرمان شوکت» (علیزاده، ۱۳۸۳: ۲۳۲) و خطاب خالوکریم عموی هما به هووی هما «آهو خانم، هما برادر زاده‌ی من است» (افغانی ۱۳۷۴، ۳۱۱). ۳۳ درصد این مردان جوان بودند، ۶۰ درصد سهم مردان میانسال و ۵ درصد اختصاص به پیران داشت و ۲ درصد هم میزان سنشان نامعلوم بوده است. ۷۴ درصد باسواد، ۱۷ درصد بی‌سواد و ۹ درصد نیز سوادشان نامعلوم بود. نوع رابطه مردان با زنان بدین‌گونه بوده است: ۱۳ درصد خطاب به زنان خویشاوند، ۶۰ درصد خطاب به زن و نامزد، ۸ درصد خطاب به دوست دختر، ۵ درصد خطاب به رئیس گروه، ۶ درصد خطاب به دوست خانوادگی، ۴ درصد خطاب به آشنایان، ۲ درصد خطاب به افرادی بوده که با هم رابطه‌ی کاری داشته‌اند و ۲ درصد خطاب پیر به مرید بوده است.

خطاب با اسم کوچک بین زن به مرد

سهم افراد جوان (۵۷ درصد) بیش از دیگر رده‌های سنی است، ۲۹ درصد مربوط به میانسالان

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۱۳

و ۱۳ درصد اختصاص به پیران دارد. از نظر میزان سواد، ۸۵ درصد سهم زنان باسواد و ۱۰ درصد سهم بی‌سوادان بود، ۵ درصد هم میزان سوادشان معلوم نبود. ۵۰ درصد اختصاص به خطاب به نامزد و شوهر، ۱۸ درصد خطاب به آشنایان و ۱۷ درصد خطاب به خویشان است، ۸ درصد این زنان با مردان رابطه‌ی کاری داشته‌اند و ۴ درصد خطاب به زیردستان، ۲ درصد خطاب به دوستان خانوادگی و ۱ درصد خطاب به دوست‌پسر بوده است. همانطور که قبلاً گفته شد خطاب با اسم کوچک از سوی افراد بزرگ‌تر و دارای جایگاه بالاتر در خطاب به افراد کوچک‌تر و دارای جایگاه پایین‌تر به کار می‌رود؛ اما در این زمینه، زنان جوان (۵۷ درصد) دست به نوعی هنجار شکنی زده‌اند و مردان بخصوص شوهران (۵۰ درصد) خود را که از آن‌ها بزرگ‌تر بوده‌اند با اسم کوچک خطاب کرده‌اند. زنان بالای سی سال مانند نازنین در داستان بامداد خمار و آهو در داستان شوهر آهو خانم معمولاً شوهران خود و مردان دیگر را با عناوینی مانند «آقا»، «سید»، «مشهدی» و غیره خطاب می‌کنند؛ زیرا این زنان در جامعه سنتی‌تر که مردسالار است زندگی می‌کنند و نسبت به مردان از جایگاه اجتماعی پایین‌تری برخوردار هستند؛ اما زنان جوان مانند هستی در داستان جزیره سرگردانی، هما در داستان شوهر آهو خانم، آینه در کولی کنار آتش و محبوبه در داستان بامداد خمار، هر کدام به نوعی دست به هنجار شکنی در قوانین مردسالار جامعه زده‌اند، برای مثال محبوب بر خلاف میل پدر و رسم جامعه با رحیم ازدواج می‌کند یا هما هم در نوع حرف زدن هم در نوع لباس پوشیدنش برخلاف زنان دیگر عمل می‌کنند و این هنجار شکنی هم در نوع خطاب کردن‌هایشان نمود یافته است. یکی از دلایل این رفتار آن‌ها، می‌تواند باسواد بودن آن‌ها باشد و دلیل دیگر، ورود این زنان در جامعه، محیط کار و بالا رفتن سطح آگاهی آن‌هاست.

جدول ۲: نشانگر رابطه جنسیت باسواد

جنسیت / سواد	باسواد	بی‌سواد	نامعلوم
مرد-مرد	۶۶ درصد	۲۹ درصد	۷ درصد
زن-زن	۵۰ درصد	۲۵ درصد	۲۵ درصد
مرد-زن	۷۴ درصد	۱۷ درصد	۹ درصد
زن-مرد	۸۵ درصد	۱۰ درصد	۵ درصد

جدول ۳: نشانگر رابطه‌ی جنسیت با سن افراد است

جنسیت/سن	جوان	میانسال	پیر	نا معلوم
مرد - مرد	۲۲ درصد	۵۶ درصد	۱۴ درصد	۸ درصد
زن - زن	۲۶ درصد	۴۶ درصد	۱۴ درصد	۱۴ درصد
مرد - زن	۳۳ درصد	۶۰ درصد	۵ درصد	۲ درصد
زن - مرد	۵۷ درصد	۲۹ درصد	۱۳ درصد	-

جدول ۴: رابطه‌ی جنسیت و رابطه‌ی افراد را با هم نشان می‌دهد

جنسیت/رابطه	درصد											
	خویشاوند	به شوهر/زن	دوست دختر/پسر	به رئیس	دوست خانوادگی	آشنا/یان	کاری	پیر به مرید	هووی	مجهمان	مواجم تلفنی	زیرداستان
مرد-مرد	۱۲	-	-	-	۲۷	۱۴	۴۷	-	-	-	-	-
زن-زن	۵۴	-	-	-	۲۲	۱۴	۴	-	۴	۱	۱	-
مرد-زن	۱۳	۶۰	۸	۵	۶	۴	۲	۲	-	-	-	-
زن-مرد	۱۷	۵۰	۱	-	۲	۱۸	۸	-	-	-	-	۴

خطاب با ضمائر

شما

شما در زبان فارسی برای خطاب به دوم شخص جمع به کار می‌رود؛ اما در بسیاری از مواقع این ضمیر جایگزین ضمیر تو می‌شود و احترام را می‌رساند: «کاربرد این ضمیر به جای اول شخص یکی از معمول‌ترین شیوه‌های احترام در بسیاری از زبان‌هاست. این ضمیر نسبت به تو نشان دهنده‌ی همبستگی کمتر و احترام بیشتر است» (جهانگیری، ۱۳۷۸: ۱۳۳) برای مثال در زبان سوئدی «du» خطاب به آشنا و «ni» خطاب مودبانه است و در زبان یونانی خطاب به آشنا «e s i» و خطاب مودبانه «esis» است. این ضمیر در داستان‌های مورد بررسی، بیشتر از سوی افراد کم سن و مقام پایین در خطاب به افراد بزرگتر و دارای مقام بالاتر به کار رفته بود، مانند خطاب نازنین به شوهرش که در داستان بامداد خمار

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۱۵

نمادی از زنانی است که مطیع شوهر خود می‌باشند: «شما تاج سر ما هستید» (حاج سید جوادی، ۱۳۷۸: ۱۹) همچنین در بین همسالان و افراد مسن و مقام پایین در خطاب به افراد جوان و مقام بالا به کار رفته است، مانند خطاب یاور پیرکارگر به وهاب جوان «شما از من رنجیده اید؟» (علیزاده، ۱۳۹۳: ۱۱۴). از نظر جنسیت مردان و زنان از ضمیر شما تقریباً به یک اندازه استفاده کرده بودند، سهم زنان ۵۱ درصد و سهم مردان ۴۹ درصد بود. ۱۴ درصد سهم خطاب مرد به مرد، ۱۶ درصد مربوط به خطاب زن به زن، ۳۴ درصد اختصاص به خطاب مرد به زن و ۳۶ درصد سهم خطاب زن به مرد است.

جدول ۵: رابطه‌ی جنسیت با ضمیر شما

جنسیت / خطاب	ضمیر شما
مرد	۴۹ درصد
زن	۵۱ درصد
مرد-مرد	۱۴ درصد
زن-زن	۱۶ درصد
مرد-زن	۳۴ درصد
زن-مرد	۳۶ درصد

خطاب با ضمیر شما بین مرد با مرد

از لحاظ سن، سهم جوانان (۱۰ درصد) کم‌تر از میانسالان (۴۰ درصد) و پیران (۳۹ درصد) است. ۶۹ درصد از این مردان با سواد، ۲۰ درصد بی‌سواد و ۱۱ درصد هم سوادشان نامعلوم بوده است. از نظر رابطه بین افراد، میزان درصدها بدین‌گونه بوده است: رابطه‌ی کاری ۷۶ درصد؛ خویشاوندی ۱۱ درصد؛ آشنایان ۱۰ درصد؛ دوستان ۳ درصد. با توجه به این که یکی از حالت‌های کاربرد شما در موقعیت‌های رسمی است، مردان میانسال بیش از جوانان در این داستان‌ها، در محیط‌هایی رسمی مانند دانشگاه، محیط کار و اداره‌ها حضور دارند؛ بنابراین آن‌ها بیش از جوانان از این خطاب استفاده کرده‌اند.

خطاب با شما بین زن و زن

یکی از صورت‌های خطاب که نشانگر احترام به خطاب شونده است، ضمیر شما می‌باشد. به همین سبب سهم زنان جوان که باید به بزرگتر خود احترام بگذارند بیش از میانسالان است. سهم جوانان ۶۱ درصد،

میانسالان ۲۰ درصد و سهم پیران ۷ درصد است که ۱۰ درصد نیز سنشان مشخص نشده بود. از نظر سواد، ۶۴ درصد باسواد، ۳۳ درصد بی‌سواد و ۱۳ درصد سوادشان نامعلوم بود. زنان، بیشتر از ضمیر شما در خطاب به دوستان و همسایگان (۲۰ درصد) و خویشاوندان خود (۲۵ درصد) استفاده کرده بودند و سهم خطاب به هوو ۱۵ درصد، رابطه‌ی کاری ۱۸ درصد، آشنایان ۱۳ درصد، به خواستگاران دختر یا خواهر ۶ درصد و سهم خطاب به میهمان ۳ درصد است.

خطاب با شما بین مرد و زن

۲۰ درصد از این مردان جوان، ۶۷ درصد میانسال و ۵ درصد پیر بوده‌اند، ۸ درصد نیز سنشان نامعلوم بود. ۵۵ درصد باسواد و ۴۲ درصد بی‌سواد بودند، ۳ درصد هم به سوادشان اشاره‌ای نشده بود. ۵۰ درصد از این مردان با زنان رابطه‌ی کاری داشتند، ۱۹ درصد خطاب به زن و نامزد بوده است، خطاب به دوست و فامیل هر کدام ۱۲ درصد بوده و ۱۶ درصد خطاب به آشنایان بوده است. همان‌طور که در قبل بیان شد، این ضمیر بیش‌تر در حالت‌های رسمی و از سوی افراد کم سن‌تر و مقام پایین‌تر در خطاب به افراد بزرگ‌تر و بالاتر به کار می‌رود؛ اما مردان میانسال بیش از جوانان از این ضمیر در خطاب به زنان به خصوص زنان جوان استفاده کرده‌اند؛ زیرا مردان میانسال در داستان‌های مورد بررسی، بیش از جوانان در محیط کاری و جامعه حضور داشته‌اند و از آن سوی زنان جوان حضور بیش‌تر در محیط بیرون از خانه داشته‌اند؛ بنابراین برخورد و در پی آن حالت رسمی در بین این دو گروه بیش‌تر ایجاد شده است.

خطاب با شما بین زن و مرد

۶۹ درصد سهم جوانان، ۲۵ درصد سهم میانسالان و ۴ درصد سهم پیران بوده است و ۲ درصد هم رده‌ی سنی آن‌ها نامشخص بود. ۷۶ درصد با سواد و ۲۴ درصد نیز بی‌سواد بوده‌اند. ۵۰ درصد این زنان با مردان رابطه‌ی کاری داشته‌اند، ۱۴ درصد دوستِ پسر، ۱۳ درصد خویشاوند، ۱۲ درصد خطاب به نامزد و شوهر، ۶ درصد خطاب به آشنایان و ۵ درصد خطاب به دوستان خانوادگی بوده‌است. اکثر زنانی که مردان را با شما خطاب کرده‌اند جوان و با آن‌ها رابطه‌ی کاری داشته‌اند؛ زیرا میانسالان و پیران فعالیت‌شان بیش‌تر محدود به مسائل درون خانه بود اما زنان جوان در جامعه و محیط کار و دانشگاه حضور بیش‌تری داشته‌اند و رابطه آن‌ها با مردان بیش‌تر بوده است. زنان میانسال به بالا بیش‌تر ضمیر شما را در خطاب به شوهران خود به کار برده‌اند؛ چرا که آن‌ها از شوهران خود دارای جایگاه اجتماعی پایین‌تری بوده‌اند و می‌بایست به شوهران خود احترام بگذارند، مانند خطاب مادر فرنگیس به پدرش «شما چرا هرچه او می‌گوید دنبال می‌کنید؟» (علوی، ۱۳۸۳: ۸۸).

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به‌کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۱۷

جدول ۶: خطاب با ضمیر شما بر اساس جنسیت و میزان سواد

جنسیت/سواد	باسواد	بی‌سواد	نامعلوم
مرد-مرد	۶۹ درصد	۲۰ درصد	۱۱ درصد
زن-زن	۶۴ درصد	۲۳ درصد	۱۳ درصد
مرد-زن	۵۵ درصد	۴۲ درصد	۳ درصد
زن-مرد	۷۶ درصد	۲۴ درصد	-

جدول ۷: خطاب با ضمیر شما بر اساس جنسیت و سن

جنسیت/سن	جوان	میانسال	پیر	نامعلوم
مرد-مرد	۱۰ درصد	۴۰ درصد	۳۹ درصد	۱۱ درصد
زن-زن	۶۲ درصد	۲۰ درصد	۷ درصد	۱۰ درصد
مرد-زن	۲۰ درصد	۶۷ درصد	۵ درصد	۸ درصد
زن-مرد	۶۹ درصد	۲۵ درصد	۱۴ درصد	۲ درصد

جدول ۸: خطاب با ضمیر شما بر اساس جنسیت و رابطه

جنسیت/رابطه	درصد								
	خویشاوند	کاری	ایشان	دوست و همسایه	خویشکار	هجو	میهنان	زن یا شوهر	دوست دختر یا پسر
مرد-مرد	۱۱	۷۶	۱۰	۳	-	-	-	-	-
زن-زن	۲۵	۱۸	۱۳	۲۰	۶	۱۵	۱۵	-	-
مرد-زن	۱۲	۵۰	۱۶	-	-	-	-	۱۹	۱۲
زن-مرد	۱۳	۵۰	۶	۵	-	-	-	۱۲	۱۴

ضمیر تو

ضمیر تو برای خطاب به اول شخص مفرد به‌کار می‌رود و کاربرد آن مانند اسم کوچک است یعنی هم همبستگی و هم قدرت را نشان می‌دهد. ضمیر تو «می‌تواند شاخص رابطه‌ی همبستگی میان سخن‌گو و مخاطب در یک طبقه‌ی اجتماعی و یا سخن‌گوی طبقه‌ی بالا به مخاطب طبقه‌ی پایین هم به نشانه‌ی سلطه و هم همبستگی باشد» (جهانگیری، ۱۳۷۸: ۱۳۳). در خطاب با ضمیر تو متغیرهای سن، مقام و همبستگی تأثیر دارد. این ضمیر بیش‌تر از سوی خطاب‌کنندگان بزرگ در خطاب به خطاب‌شوندگان

کوچک‌تر به کار می‌رود به همین سبب سهم میانسالان بیش از جوانان است؛ اما در یک مورد خطاب زن به مرد مانند اسم کوچک این قاعده رعایت نشده است و زنان جوان تحت تأثیر سواد و افزونی آگاهی، مردان به‌خصوص شوهران خود را که از آن‌ها بزرگ‌تر و در جامعه مردسالار برتر هستند با ضمیر تو خطاب کرده‌اند و به‌جای نشان دادن احترام به دنبال بیان صمیمیت و در پی آن برابری در مقام و جایگاه با مردان هستند، مانند خطاب‌های همای جوان به میران «به تو اصرار نمی‌کنم که حتماً بخوری» (افغانی، ۱۳۷۴: ۴۱). جایگاه اجتماعی افراد در به‌کار بردن ضمیر تو مؤثر است، مردانی که مردان دیگر را با ضمیر تو خطاب کرده‌اند بیش‌تر با آن‌ها رابطه‌ی کاری داشته‌اند و افرادی بوده‌اند که از جایگاه بالاتری نسبت به خطاب‌شوندگان برخوردار بوده‌اند و رابطه‌ی ارباب به نوکر، صاحب‌خانه به کارگر، صاحب مغازه به شاگرد داشته‌اند، مانند خطاب میران به کارگران نانوايي «تو مثل این که این یکی را اصلاً فراموش کرده بودی» (همان: ۴۱). زنان هنگامی که ضمیر تو را در خطاب به زنان دیگر به کار می‌برند بیش‌تر همبستگی بین آن‌ها را نشان می‌دهد و فرا پیام برابری بین آن‌ها بیش‌تر فهمیده می‌شود، مانند خطاب‌های زنان روسی به هم در داستان خیمه‌شب‌بازی «تو آخرش تو این خونه موندنی شدی» (چوبک، ۱۳۴۶: ۱۵۹) و در خطاب به مردان بیش‌تر خویشاوندان مانند برادر و پسر خود را با تو خطاب می‌کنند، مانند خطاب هستی به برادرش بیژن «تو بیژن هستی؟ مگر نه؟» (دانشور، ۱۳۷۷: ۱۱۳)؛ ولی مردان در خطاب به زنان، بیش‌تر همسر خود را با تو خطاب می‌کنند که نشان‌گر همبستگی و سلطه‌ی مردان بر زنان است و این نشان از جامعه مردسالار است که زن از مرد از جایگاه پایین‌تری برخوردار است. زنان (۵۶ درصد) بیش از مردان (۴۴) از ضمیر تو در خطاب‌های خود استفاده کرده‌اند. سهم خطاب مرد به مرد ۱۱ درصد، زن به زن ۲۶ درصد، مرد به زن ۳۳ درصد و سهم خطاب زن به مرد ۳۰ درصد است. نکته‌ی قابل بیان این است که مردان در خطاب به زنان بیش از زنان در خطاب به مردان از ضمیر تو استفاده کرده‌اند؛ زیرا یکی از جنبه‌های تو نشان‌گر قدرت و برتری است و با توجه به این که، زنان جایگاه پایین‌تری نسبت به مردان دارند؛ بنابراین از ضمیر تو در خطاب به مردان کم‌تر استفاده کرده‌اند. گاهی ضمیر تو در خطاب به افراد معنای تحقیر و توهین دارد، مانند خطاب بصیرالملک به رحیم دامادش: «تو حیا نکردی دختر مرا این‌طور زیر مشمت و لگد خُرد و خمیر کردی؟» (حاج سید جوادی، ۱۳۷۸: ۳۷۴) نکته‌ی پایانی این که به‌کار بردن ضمیر شما اکثراً باسواد بوده‌اند اما در بین به‌کار بردن ضمیر تو، شمار بی‌سوادان قابل ملاحظه و حتی در برخی موارد مانند خطاب زن به مرد (۵۶ درصد) بیش از باسوادان بود؛ بنابراین می‌توان گفت که با سوادان بیش از بی‌سوادان حالت‌های مؤدبانه را در کلام خود به کار می‌برند.

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به‌کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۱۹

جدول ۹: رابطه جنسیت با ضمیر تو

ضمیر تو	درصد جنسیت/خطاب
۴۴	مرد
۵۶	زن
۱۱	مرد-مرد
۲۶	زن-زن
۳۳	مرد-زن
۳۰	زن-مرد

خطاب با ضمیر تو بین مرد به مرد

سهم جوانان ۱۹ درصد، میانسالان ۶۳ درصد، پیرها ۸ درصد و نامعلوم ۱۰ درصد است. از نظر سواد، تفاوتی بین باسوادان و بی‌سوادان دیده نشد. از لحاظ رابطه ۴۴ درصد خطاب به افرادی است که با هم رابطه‌ی کاری داشته‌اند، ۲۸ درصد خطاب به دوستان (به‌خصوص همکاران) بوده و ۱۸ درصد از این خطاب بین افراد جزو یک گروه (آتشکار) به‌کار رفته است، ۷ درصد خطاب به خویشان و ۳ درصد خطاب به آشنایان بوده است.

خطاب با ضمیر تو بین زن و زن

در خطاب بین زن به زن سهم جوانان ۲۸ درصد، میانسالان ۳۳ درصد، زنان پیر ۱۰ درصد و نامعلوم ۲۹ درصد است و ۳۵ درصد از این زنان باسواد، ۳۱ درصد بی‌سواد و ۳۴ درصد نامعلوم بوده است. میزان درصدها بر اساس رابطه بدین‌گونه بوده است: هوو ۱۳ درصد؛ خویشاوند ۲۹ درصد؛ آشنا ۷ درصد؛ دوست و همسایه ۲۷ درصد؛ هم‌گروه (آتشکار) ۷ درصد؛ خطاب به دده و دایه ۲ درصد؛ رابطه‌ی کاری (به دد، دایه، حمامی و...) ۱۰ درصد به میهمان ۲ درصد و مزاحم تلفنی ۳ درصد.

خطاب با ضمیر تو بین مرد به زن

سهم جوانان ۲۴ درصد، میانسالان ۷۳ درصد و پیر زنان ۲ درصد است. ۵۱ درصد این زنان باسواد ۴۵ درصد بی‌سواد و ۴ درصد سوادشان نامعلوم بود. ۱۴ درصد خطاب به خویشاوند، ۱۸ درصد خطاب به دوست دختر خود، ۳ درصد خطاب به آشنایان، ۵۷ درصد خطاب به زن و نامزد خود، ۴ درصد خطاب به دوستان خانوادگی بوده و ۲ درصد خطاب به افرادی بوده است که با هم رابطه‌ی کاری داشته‌اند.

۲۰ پژوهش زنان، دوره ۱، شماره ۱، پاییز ۱۳۸۸

خطاب با ضمیر تو بین زن به مرد

۷۳ درصد از این زنان جوان، ۱۸ درصد میانسال و ۷ درصد پیر بودند، ۲ درصد نیز میزان سن شان نامعلوم بوده است. ۵۶ درصد از این زنان بی سواد و ۴۱ درصد باسواد بودند. ۳ درصد هم به سن شان اشاره ای نشده بود. از نظر رابطه، ۵۸ درصد خطاب به شوهر، ۱۳ درصد خطاب به خویشان بوده است و سهم خطاب به دوست پسر ۶ درصد، دوست خانوادگی ۲ درصد، رابطه کاری ۳ درصد، خطاب رئیس گروه (آتشکار) به زیر دستان ۱۰ درصد و سهم افراد هم گروه (آتشکار) ۶ درصد می باشد.

جدول ۱۰: خطاب با ضمیر تو بر اساس جنسیت و سواد

جنسیت/سواد	باسواد	بی سواد	نامعلوم
مرد-مرد	۴۶ درصد	۴۶ درصد	۸ درصد
زن-زن	۳۵ درصد	۳۱ درصد	۳۴ درصد
مرد-زن	۵۱ درصد	۴۵ درصد	۴ درصد
زن-مرد	۴۱ درصد	۵۶ درصد	۳ درصد

جدول ۱۱: خطاب با ضمیر تو بر اساس سن و جنسیت

جنسیت/سن	جوان	میانسال	پیر	نامعلوم
مرد-مرد	۱۹ درصد	۶۳ درصد	۸ درصد	۱۰ درصد
زن-زن	۲۸ درصد	۳۳ درصد	۱۰ درصد	۲۹ درصد
مرد-زن	۲۴ درصد	۷۳ درصد	۲ درصد	-
زن-مرد	۷۳ درصد	۱۸ درصد	۷ درصد	۲ درصد

جدول ۱۲: خطاب با ضمیر تو بر اساس رابطه و جنسیت

جنسیت/رابطه	درصد										
	خویشاوند	آشنا	دوست و همسایه	هم گروه	کاری	میهمان	مراحم تلفنی	هوو	دوست دختر/پسر	زن و شوهر	زیردستان
مرد-مرد	۷	۳	۲۸	۱۸	۴۴	-	-	-	-	-	-
زن-زن	۲۹	۷	۲۷	۷	۱۲	۲	۳	۳	-	-	-
مرد-زن	۱۴	۳	۴	-	۲	-	-	-	۱۸	۵۷	-
زن-مرد	۱۳	-	۲	۶	۳	-	-	-	۶	۵۸	۱۰

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۲۱

خطاب با عناوین خاص

منظور از عناوین خاص عنوان‌های هستند که فقط برای یک جنس، مرد یا زن به کار می‌روند. عنوان‌های خاص زنان عبارتند از: خانم، خانم جان، خان بزرگ، خانم کوچک، بی‌بی، باجی، ضعیفه، زن و غیره. خطاب کردن زنان و مردان با عنوان‌های خاص از سابقه‌ی طولانی برخوردار است، برای مثال در دوران قاجار «عنوانی که به زن محترم می‌دهند خانم است زن‌های درجه دوم را بیگم یا باجی می‌گویند، عنوان زنان از پایین مرتبه و درجه ضعیفه است» (فیگوترا، ۱۳۶۳: ۲۷۸). در داستان‌های مورد بررسی، عنوان خانم از عناوین پُرکاربرد برای خانم‌هاست. زنانی که از این عنوان در خطاب به زنان دیگر استفاده کرده‌اند: ۱- شناخت چندانی با هم ندارند و حالت رسمی بین‌شان است، مانند خطاب شاهزاده خانم خواستگار محبوبه به مادر محبوبه «بله خانم، اون خدا بیامرز هم ...» (حاج سید جوادی، ۱۳۷۸: ۳۶) ۲- از نظر سن و جایگاه نسبت به خطاب‌شونده پایین‌تر هستند، مانند خطاب دده به نزهت در داستان بامداد خمار «الهی نذرتان قبول باشد خانم کوچیک» (همان، ۹۱) ۳- زنانی هستند که با هم صمیمی نیستند و فاصله بین آن‌ها را نشان می‌دهد مانند خطاب عروس به مادر شوهر، خطاب‌های محبوبه به مادر شوهرش «چی گفتید خانم؟» (همان، ۱۱۹). مردانی که از این عنوان در خطاب به زنان استفاده کرده‌اند شناخت چندانی با این زنان نداشته‌اند، مانند خطاب راننده‌ی اتوبوس به آینه «خانم جان، ده شب به بعد اتوبوسا مرخص» (روانی‌پور، ۱۳۸۴: ۲۴۳). عنوان‌های خاص مردان عبارتند از: آقا، آقا جان، پسر، کربلایی، حضرت و غیره. عنوان پُرکاربرد برای مردان، واژه‌ی آقا است که از جانب خطاب‌کننده طبقه‌ی پایین در خطاب به خطاب‌شونده طبقه‌ی بالا استفاده شده است. هم‌چنین زنان میانسال به بالا در خطاب به مردان و شوهران خود بیش‌تر عناوین خاص را به کار برده‌اند. این خطاب از سوی افراد طبقه‌ی پایین در خطاب به طبقه‌ی بالا هم‌چنین در هنگامی که بین خطاب‌کننده و خطاب‌شونده حالت رسمی است به کار می‌رود.

جدول ۱۳: رابطه جنسیت / خطاب با عناوین خاص

عناوین خاص	جنسیت/خطاب
۴۹ درصد	مرد
۵۱ درصد	زن
۱۸ درصد	مرد-مرد
۳۷ درصد	زن-زن
۳۱ درصد	مرد-زن
۱۴ درصد	زن-مرد

۲۲ پژوهش زنان، دوره‌ی ۱، شماره‌ی ۱، پاییز ۱۳۸۸

با توجه به جدول بالا از نظر جنسیت، سهم مردان ۴۹ درصد و سهم زنان ۵۱ درصد است. ۱۸ درصد اختصاص به خطاب مرد به مرد، ۳۷ درصد به خطاب زن به زن دارد سهم خطاب مرد به زن ۳۱ درصد و ۱۴ درصد مربوط به خطاب زن به مرد است.

خطاب با القاب خاص بین مرد به مرد

مردان میانسال بیش از دو رده‌ی سنی دیگر عنوان خاص را به کار برده‌اند؛ زیرا این خطاب بیش‌تر در حالت‌های رسمی و برای نشان‌دادن احترام به کار می‌رود و مردان میانسال با توجه به این‌که در محیط‌های رسمی مانند محیط کار حضور بیش‌تری دارند، استفاده بیش‌تر این عناوین توسط آن‌ها قابل توجیه است. ۳۳ درصد از این خطاب، اختصاص به میانسالان، ۲۰ درصد اختصاص به جوانان داشت و ۱۸ درصد این مردان پیر و ۲۹ درصد نیز سن‌شان نامعلوم بود. ۸۳ درصد باسواد، ۹ درصد بی‌سواد و ۸ درصد نامعلوم است. از نظر نوع رابطه، ۸۷ درصد این مردان با هم رابطه‌کاری داشتند و ۴ درصد خطاب به دوست، ۷ درصد خطاب به خویشان و ۱ درصد خطاب به آشنایان بوده‌است.

خطاب با القاب خاص بین زن به زن

۴۵ درصد مربوط به جوانان، ۲۳ درصد سهم میانسالان و ۱۵ درصد اختصاص به پیران داشت، ۱۶ درصد نیز سن‌شان نامعلوم بود. از نظر سواد با توجه به این‌که اکثر آن‌ها میزان سوادشان نامعلوم بود آمار آن ذکر نمی‌شود. رابطه‌ی افراد با هم بدین‌گونه است: ۱۴ درصد آشنایان؛ ۴۱ درصد خویشاوند؛ ۱۴ درصد دوستان؛ ۱۲ درصد کاری؛ ۲ درصد به هوو؛ ۵ درصد به خواستگاران؛ ۱۲ درصد خطاب دده و دایه به مادر بچه‌های تحت تربیت. زنانی که زنان را با القاب خاص خطاب کرده‌اند بیش‌تر با این زن‌ها رابطه خویشاوندی داشته‌اند و جوان بوده‌اند؛ زیرا در جامعه از افراد کوچک‌تر انتظار می‌رود که به بزرگ‌تر خود احترام بگذارد. البته این خویشاوندان بیش‌تر خویشاوند سببی بوده‌اند، مانند خطاب عروس به مادرشوهر یا خطاب به نامادری مثل خطاب محبوبه به زن پدرش «بله خانم، لطف شما کم نشود.» (حاج سید جواد، ۱۳۷۸: ۳۵۴).

خطاب با القاب خاص بین مرد و زن

مردان میانسال (۶۱ درصد) بیش از جوانان (۱۷ درصد) و پیران (۷ درصد) است. ۱۵ درصد هم سن‌شان نامعلوم بود. ۷۱ درصد باسواد، ۹ درصد بی‌سواد و ۲۰ درصد سوادشان نامعلوم بوده‌است. از نظر رابطه، ۱۸ درصد خطاب به زن و نامزد، ۱۴ درصد خطاب به دوستان خانوادگی، ۱۴ درصد خطاب

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به‌کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۲۳

به خویشاوندان، ۲ درصد خطاب پیر به مرید و ۵۱ درصد خطاب به افرادی بوده که با هم رابطه‌کاری داشته‌اند.

خطاب با القاب خاص بین زن و مرد

زنانی که مردان را با القاب خاص خطاب کرده‌اند بیش‌تر میانسال (۶۸ درصد) بوده‌اند؛ زیرا زنان میانسال بر عکس زنان جوان به‌جای خطاب مردان با اسم کوچک یا ضمیر تو بیش‌تر از القاب خاص و ضمیر شما استفاده می‌کنند و این نشان از جامعه مردسالار است که زنان نسبت مردان از جایگاه پایین‌تری برخوردار هستند و این مسئله در نوع خطاب‌های آن‌ها دیده می‌شود. سهم جوانان ۳۲ درصد است. اکثر سواد این زنان نامشخص بود. ۴۴ درصد خطاب به شوهر و نامزد است و ۴۴ درصد رابطه‌ی کاری داشتند؛ ۳ درصد خطاب به خواستگاران و ۲ درصد خطاب دایه به پدر بچه‌های تحت تربیتش بوده‌است.

جدول ۱۴: خطاب با عناوین خاص بر اساس جنسیت و سن

جنسیت / سن	درصد	جوان	میانسال	پیر	نا معلوم
مرد-مرد	۲۰	۳۳	۱۸	۲۹	
زن-زن	۴۵	۲۳	۱۵	۱۶	
مرد-زن	۱۷	۶۱	۷	۱۵	
زن-مرد	۳۲	۶۸	---	---	

جدول ۱۵: خطاب با عناوین خاص بر اساس جنسیت و سواد

جنسیت/سواد	باسواد	بی‌سواد	نامعلوم
مرد-مرد	۸۳ درصد	۹ درصد	۸ درصد
زن-زن	-----	-----	اکثراً نامعلوم
مرد-زن	۷۱ درصد	۹ درصد	۲۰ درصد
زن-مرد	-----	-----	اکثراً نامعلوم

جدول ۱۶: خطاب با عناوین خاص بر اساس جنسیت و رابطه

جنسیت/رابطه	آشنا	خویشاوند	دوستان	کاری	هجو	خواستگار	زن/شوهر	پیر به مرید
مرد-مرد	۱ درصد	۷ درصد	۴ درصد	۸۷ درصد	-	-	-	-
زن - زن	۱۴ درصد	۴۱ درصد	۱۴ درصد	۲۴ درصد	۲ درصد	۵ درصد	-	-
مرد - زن	-	۱۴ درصد	۱۴ درصد	۵۱ درصد	-	-	۱۸ درصد	۲ درصد
زن-مرد	-	۷ درصد	-	۴۶ درصد	-	۳ درصد	۴۴ درصد	-

خطاب با کلمه‌های خویشاوندی

خطاب با کلمه‌های خویشاوندی را بر اساس جنسیت می‌توان به دو شاخه تقسیم کرد: بابا، برادر، عمو، دایی، پدر بزرگ، پسر کلمه‌های خویشاوندی هستند که برای جنس مرد به کار می‌روند، مانند خطاب هادی به حسن خان «چرا نمی‌توانم دایی جان» (حاج سید جوادی، ۱۳۷۸: ۳۵۹). مادر، مادر بزرگ، عمه، خاله، دخترم، خواهر و... کلمه‌های خویشاوندی برای خطاب به زنان هستند، مثل خطاب‌های هستی به مادرش «مادر کجا می‌روی؟» (دانشور، ۱۳۷۷: ۲۵۳). ۵۸ درصد از این خطاب سهم زنان و ۴۲ درصد سهم مردان است و جوانان (۶۹ درصد) بیش از میانسالان (۲۵ درصد) از این خطاب استفاده کرده‌اند، ۶ درصد هم سن‌شان نامعلوم بود. اکثراً این افراد باسواد بودند، سهم باسوادان ۶۷ درصد، سهم بی‌سوادان ۱۰ درصد و ۲۳ درصد سوادشان نامعلوم بود. مردان بیش‌تر زنان را (۳۴ درصد) با کلمه‌های خویشاوندی خطاب کرده‌اند؛ اما زنان بیش‌تر زنان را (۳۴ درصد) با این خطاب صدا زده‌اند، سهم خطاب مرد به مرد ۹ درصد و خطاب زن به مرد ۲۳ درصد است. همان‌طور که از نام این خطاب می‌توان فهمید این خطاب بین افراد خویشاوند به کار می‌رود؛ اما گاهی پیرزنان و پیرمردان افرادی را با کلمه‌های خویشاوندی خطاب می‌کنند که هیچ‌گونه پیوند خویشاوندی با هم ندارند و با این کار می‌خواهند فقط همبستگی و صمیمیت بین خود و آن فرد را نشان دهند، مانند خطاب ننه حبیب به علویه خانم «خواهر حالا عیبی ندارد.» (هدایت، ۲۵۳۶: ۱۵).

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۲۵

جدول ۱۷: رابطه‌ی جنسیت با کلمه‌های خویشاوندی

کلمه‌های بیان‌گر خویشاوندی	جنسیت/خطاب
۴۲ درصد	مرد
۵۸ درصد	زن
۹ درصد	مرد-مرد
۳۴ درصد	زن-زن
۳۴ درصد	مرد-زن
۲۳ درصد	زن-زن

جدول ۱۸: رابطه سن و کلمه‌های خویشاوندی

کلمه‌های خویشاوندی	سن/خطاب
۶۹ درصد	جوان
۲۵ درصد	میانسال
۶ درصد	نامعلوم

جدول ۱۹: رابطه سواد و کلمه‌های خویشاوندی

کلمه‌های خویشاوندی	سواد/خطاب
۶۷ درصد	باسواد
۱۰ درصد	بی‌سواد
۲۳ درصد	نامعلوم

خطاب با کلمه‌های محبت‌آمیز

زنان (۷۴ درصد) بیش از مردان (۲۶ درصد) از کلمه‌های محبت‌آمیز در خطاب‌های خود استفاده کرده‌اند؛ زیرا این کلمه‌های احساسات خطاب‌کننده را نسبت به خطاب‌شونده می‌رساند و به این سبب که زنان از مردان احساساتی‌تر هستند بیش از مردان از این کلمه‌های استفاده کرده‌اند. کلمه‌های محبت‌آمیز به کار رفته در داستان‌های مورد بررسی عبارتند از: عزیزم، جانم، خوشگلم، ناز نازی. مردان در خطاب به مردان (۶ درصد) خیلی کمتر از دیگر گروه‌ها از کلمه‌های محبت‌آمیز استفاده کرده‌اند. ۸۰ درصد این مردان بالای سی سال سن دارند و این کلمه‌های را در خطاب به همکاران خود به کار برده‌اند. ۴۳ درصد از خطاب با کلمه‌های محبت‌آمیز سهم خطاب زن به زن است که ۵۶ درصد از این زنان

میانسال، ۳۲ درصد پیر و ۱۲ درصد میزان سن‌شان نامعلوم بوده‌است. ۴۹ درصد خطاب به خویشان یعنی فرزند و نوه بوده و ۲۲ درصد خطاب به همسایگان، ۱۰ درصد خطاب به دوستان، ۹ درصد به مشتری، ۷ درصد خطاب به میهمان و ۳ درصد خطاب به هوو بوده‌است. نمونه از خطاب با کلمه‌های محبت‌آمیز بین زن و زن «بیا جونم، یه خورده پامو مشت و مال بده» (هدایت، ۲۵۳۶: ۲۳). سهم خطاب مرد به زن با کلمه‌های محبت‌آمیز ۲۰ درصد است که این مردان (۶۳ درصد) اغلب زنان خود را با این کلمه‌های خطاب کرده‌اند، مانند خطاب میران به هما «حق با توست عزیزم» (افغانی، ۱۳۷۴: ۳۷۳) و خطاب‌های گنجور به عشرت در داستان جزیره سرگردانی «خانم خوشگل سکه و نقل را دور بگردان» (دانشور، ۱۳۷۷: ۶۵) ۱۶ درصد خطاب به خویشان، ۱۶ درصد به دوست و ۵ درصد خطاب بین مزاحم خیابانی به دختری در خیابان بوده‌است. ۳۱ درصد از این نوع خطاب سهم خطاب زن به مرد است که از این میزان سهم جوانان ۶۶ درصد، سهم میانسالان ۲۴ درصد و نامعلوم ۱۰ درصد است. از نظر رابطه ۱۱ درصد خطاب به دوست، ۳۳ درصد خطاب به آشنایان، ۱۸ درصد خطاب به آشنایان، ۷ درصد کاری و ۳۰ درصد خطاب به شوهر بوده‌است. زنان میانسال در این داستان‌ها بیش‌تر پسر و برادر خود یا فرزندان خویشان و همسایگان را با کلمه‌های محبت‌آمیز خطاب کرده‌اند اما زنان جوان بیش‌تر شوهران خود را با کلمه‌های محبت‌آمیز خطاب کرده‌اند مانند خطاب‌های هما به میران «آری عزیزم، درست است» (همان، ۳۶۳)؛ چرا که در جامعه از زنان میانسال انتظار می‌رود که به شوهران خود احترام بگذارند و خطاب با کلمه‌های محبت‌آمیز راهی برای بیان صمیمیت است هم‌چنین شرم و حیای زنان میانسال به بالا مانعی است تا این زنان نتوانند در جمع و حتی در خلوت شوهران خود را با کلمه‌های محبت‌آمیز خطاب کنند؛ اما به نظر می‌رسد که زنان جوان در صدد از میان برداشتن موانع در این زمینه‌ها هستند. مردان بیش‌تر زنان خود را با کلمه‌های محبت‌آمیز خطاب کرده‌اند مانند خطاب‌های گنجور به عشرت در داستان جزیره سرگردانی «خانم خوشگل سکه و نقل را دور بگردان» (دانشور، ۱۳۷۷: ۶۵)

جدول ۲۰: خطاب رابطه کلمات محبت‌آمیز با جنسیت

جنسیت/خطاب	کلمه‌های محبت‌آمیز
مرد	۲۶ درصد
زن	۷۴ درصد

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۲۷

ادامه جدول ۲۰: خطاب رابطه کلمات محبت آمیز با جنسیت

کلمه‌های محبت آمیز	جنسیت/خطاب
۶ درصد	مرد-مرد
۴۳ درصد	زن-زن
۲۰ درصد	مرد-زن
۳۱ درصد	زن-مرد

جدول ۲۱: خطاب با کلمات محبت آمیز بر اساس جنسیت و سن

جنسیت/سن	جوان	میانسال	پیر	نامعلوم
مرد-مرد	-	-	-	-
زن-زن	-	۱۰۰ درصد	-	-
مرد-زن	-	۵۶ درصد	۳۲ درصد	۱۲ درصد
زن-مرد	۲۶ درصد	۶۳ درصد	۵ درصد	۵ درصد
	۶۶ درصد	۲۴ درصد	-	۱۰ درصد

جدول ۲۲: خطاب با عناوین خاص بر اساس جنسیت و رابطه

جنسیت/ رابطه	خویشاوند	زن/شوهر	کاری	آشنا و همسایه	دوست	مراجع	مهمان	هجو
مرد-مرد	-	-	۱۰۰ درصد	-	-	-	-	-
زن-زن	۴۹ درصد	-	۹ درصد	۲۲ درصد	۱۰ درصد	-	-	۳ درصد
مرد-زن	۱۶ درصد	۶۳ درصد	-	-	۱۶ درصد	۵۵ درصد	۷ درصد	-
زن-مرد	۳۳ درصد	۳۰ درصد	۷ درصد	۳۳ درصد	۱۱ درصد	-	-	-

خطاب با نام خانوادگی

سهم زنان در این خطاب ۶۰ درصد و سهم مردان ۴۰ درصد است. زنان در خطاب به مردان (۴۹ درصد) بیش از دیگران از این نوع خطاب استفاده کرده بودند و سهم خطاب مرد به مرد ۲۱ درصد، زن به زن ۱۱ درصد و سهم خطاب مرد به زن ۱۹ درصد بود. ۵۰ درصد متعلق به جوانان و

۲۸ پژوهش زنان، دوره‌ی ۱، شماره‌ی ۱، پاییز ۱۳۸۸

۳۰ درصد متعلق به میانسالان و ۱۱ درصد سهم پیران بود و سهم با سوادان (۶۹ درصد) بیش از بی‌سوادان (۲۵ درصد) بود. در داستان‌های مورد بررسی خطاب با نام خانوادگی یکی از اشکال جدید خطاب محسوب می‌شد و بیش‌تر افراد باسواد و جوان از آن استفاده می‌کردند و در محیط‌های رسمی مانند محل کار کاربرد بیش‌تری داشته است. مانند خطاب عکاس به مشتری «ملتفتم آقای آجیل فروش» (آل احمد، ۱۳۸۲: ۹۹) و خطاب منشی هستی به او «خانم نوریان، گزارش را که نخوانده‌اید!» (دانشور، ۱۳۷۷: ۶۵).

جدول ۲۳: رابطه‌ی جنسیت با نام خانوادگی

جنسیت/خطاب	نام خانوادگی
مرد	۴۰ درصد
زن	۶۰ درصد
مرد-مرد	۲۱ درصد
زن-زن	۱۱ درصد
مرد-زن	۱۹ درصد
زن-مرد	۴۹ درصد

جدول ۲۴: رابطه‌ی سن و نام خانوادگی

سن/خطاب	نام خانوادگی
جوان	۵۰ درصد
میانسال	۳۰ درصد
پیر	۱۱ درصد
نا معلوم	۹ درصد

جدول ۲۵: رابطه‌ی نام خانوادگی باسواد

سواد/خطاب	نام خانوادگی
باسواد	۶۹ درصد
بی‌سواد	۲۵ درصد
نامعلوم	۶ درصد

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به‌کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۲۹

خطاب با عناوین شغلی

یکی دیگر از اشکال خطاب، صدازدن افراد با عناوین شغلی و مرتبه است. برخی از این عناوین، خاص یک جنس می‌باشند مانند امام (امام جمعه)، تیمسار، سرباز، آزدان، سرهنگ، سرتیپ و غیره که این عنوان‌ها اختصاص به جنس مرد دارند و تنها در خطاب به مردان به‌کار می‌روند، مانند «تیمسار شوخی می‌کنید» (علوی، ۱۳۸۳: ۲۲۴) و عناوین شغلی که فقط برای زنان به‌کار رفته‌اند دو شغل دده و دایه است، مانند خطاب نزهت به دده خانه‌شان «دده خانم، من نذری کرده‌ام...» (حاج سید جوادی، ۱۳۷۴: ۹۰) اما برخی دیگر از عنوان‌های شغلی خاص یک جنس نیست اما با توجه به این‌که در جامعه یک جنس بیش‌تر با این مشاغل سروکار دارند با آن عنوان شغلی مورد خطاب قرار می‌گیرند مانند عنوان‌های استاد، دکتر، نفتی، خبازباشی و غیره که تنها در خطاب به مردان به‌کار رفته‌اند، مانند صدازدن فرنگیس به کمال‌الملک «استاد مگر خطری است.» (علوی، ۱۳۸۳: ۱۶۸). دلیل این‌که زنان کم‌تر به این عناوین خطاب شده‌اند، عدم حضور آن‌ها در بازار کار است؛ زیرا آن‌ها اکثراً مشغول به کار خانه‌داری بوده‌اند.

خطاب با واژگان آهای، هوی و...

نوع دیگر خطاب با واژگان آهای، هوی، هی، اهوی، های و یارو است زنان جز یک دو مورد بیش‌تر از این واژگان استفاده نکرده‌اند مانند خطاب علویه به موجول «آهای! سید جد کمر زده تو مرو ندیدی» (هدایت، ۲۵۳۶: ۳۵)؛ زیرا زنان به‌جای این واژگان از عنوان‌های مؤدبانه‌تری مانند آقا و خانم در خطاب به افراد استفاده کرده‌اند و تنها مردان از این کلمات در خطاب به مردان و زنان که هیچ‌گونه شناختی با آن‌ها نداشته‌اند، استفاده کرده‌اند و این مردان از قشر راننده، سرباز، نگهبان و مزاحم خیابانی بوده‌اند مانند خطاب‌های رانندگان به آینه «آهای کجا» (روانی‌پور، ۱۳۸۴: ۲۸) و خطاب‌های مزاحمین خیابانی به او «هی سلیطه» (همان، ۱۰۶).

خطاب توهین‌آمیز

زنان بیش از مردان از خطاب توهین‌آمیز استفاده کرده‌اند، ۵۶ درصد اختصاص به زنان و ۴۴ درصد اختصاص به مردان دارد. البته این موضوع با مؤدبانه‌بودن زبان زنانه نمی‌تواند ضدیت داشته باشد؛ زیرا اکثر این فحش‌ها را مردان به زنان نسبت داده‌اند و می‌توان به کتاب علویه خانم از هدایت و خیمه‌شب‌بازی از چوبک رجوع کرد. نکته دیگر این‌که در کتاب خانگی ادیسی‌ها بنا بر قانون آتشکارها هیچ کس نباید به یک‌دیگر احترام بگذارد، با توجه به این‌که تعداد زنان در این

داستان بیش از مردهاست افزونی کاربرد فحش‌ها توسط آن‌ها امری مسلم است. زنانی که مردان را با کلمات توهین‌آمیز خطاب می‌کنند از نظر جایگاه و مقام بالاتر از مردان هستند مانند خطاب‌های توهین‌آمیز شوکت به‌عنوان رئیس آتشکارها به وهاب «ابله چقدر لفتش می‌دهی» زنان به کاربرنده‌ی خطاب توهین‌آمیز به زنان، با هم رابطه‌ی دشمنی و بدی داشته‌اند مانند خطاب دختر خاله توران به سیمین «زنکه‌ی لچاره چرا دست از سر بچه‌های مردم بر نمی‌داری؟» (دانشور، ۱۳۷۷: ۱۰۸). مردانی که از خطاب توهین‌آمیز به زنان و مردان به‌کار برده‌اند از جهت سن و مقام از آن‌ها بزرگ‌تر و برتر بوده‌اند. برخی از این فحش‌ها خاص جنس زن است و جنبه جنسیتی دارند مانند پتیاره، لچاره و سلیطه. خطاب‌های توهین‌آمیز مردان و زنان به زنان بیشتر جنبه‌ی ناموسی دارند و رکیک‌تر از فحش‌هایی هستند که به مردان شده‌است: سلیطه، پتیاره، زنیکه‌ی لچاره، عفریته، بی‌چشم و رو و ناکس نمونه‌های از خطاب‌های توهین‌آمیز به زنان هستند و خطاب‌های توهین‌آمیز به مردان بیش‌تر به نقصان در جسم، رفتار و عقل مردان اشاره دارد: احمق، ابله، جوجه، موش‌مرده، زالو، مرتیکه، خرس‌گنده و غیره نمونه‌ی از خطاب توهین‌آمیز به مردان می‌باشند.

نتیجه‌گیری

خطاب وسایل زبانی هستند که در ارتباط میان افراد برای خطاب یا اشاره به دیگران به کار برده می‌شوند. استفاده از صورت‌های خطاب نه تنها منعکس‌کننده رابطه بین گوینده و مخاطب است بلکه خصوصیات اجتماعی خطاب‌کننده و خطاب‌شونده را بیان می‌کند. در به‌کار بردن خطاب توسط افراد، عواملی از جمله جنسیت، سن، سواد، موقعیت اجتماعی، مذهب و غیره تأثیر دارد که در این مقاله متغیرهای جنسیت و در برخی از خطاب‌ها سن و سواد بررسی شده‌است. خطاب‌ها را بر اساس تأثیر جنسیت در آن‌ها می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: خطاب‌هایی که واژگان آن‌ها تنها برای یک جنس خاص به‌کار می‌رود و جنبه جنسیتی دارند، مانند خطاب با اسم کوچک، عنوان‌های خاص آقا، جناب و پسر برای مرد و خانم، بی‌بی، دختر و غیره برای زن، عنوان‌های شغلی مانند سرکار، سرتیپ و تیمسار برای مرد و دایه و دده برای زن، خطاب‌های توهین‌آمیز سلیطه، عفریته، پتیاره و غیره برای زن و خطاب با واژگان خویشاوندی مانند مادر، خواهر و خاله برای زن و پدر، برادر و دایی برای مرد. دسته‌ی دوم خطاب‌هایی هستند که توسط یک جنس با توجه به سواد، سن و موقعیت اجتماعی بیش‌تر به‌کار رفته‌اند. زنان در خطاب به زنان بیش‌تر از ضمایر، اسم کوچک و القاب خاص استفاده

بررسی تأثیر جنسیت بر خطابه‌های به کار رفته در برخی داستان‌های ادبیات معاصر ۳۱

کرده‌اند؛ اما زنان میانسال به بالا در خطاب به مردان خطاب‌هایی را به کار برده‌اند که جنبه رسمی بودن آن مانند نام خانوادگی و جنبه‌ی احترام به مخاطب مانند القاب خاص و ضمیر شما در آن‌ها بیش‌تر است. خطاب با کلمات احترام‌آمیز «منعکس‌کننده‌ی این واقعیت است که مخاطب از نظر موقعیت اجتماعی بر گوینده برتر است» (باطنی، ۱۳۶۳: ۸۹). بنابراین می‌توان گفت که زنان میانسال به بالا از یک جایگاه نابرابر و پایین‌تری نسبت به مردان برخوردار هستند اما زنان جوان دست به نوعی هنجارشکنی زده‌اند و مردان را با خطاب‌هایی مانند اسم کوچک و ضمیر تو صدا زده‌اند که نشان برابری و حتی برتری گوینده بر مخاطب‌شونده است. به نظر می‌رسد دلیل این تغییر در رفتار زنان جوان در نتیجه با سوادبودن و حضور بیش‌تر آن‌ها در اجتماع باشد که به آگاهی آن‌ها افزوده و خواهان برابری با مردان هستند. مردان در خطاب به زنان از خطاب‌هایی استفاده می‌کنند که نشان‌گر برتری و یا برابری مردان نسبت به زنان است مانند خطاب با اسم کوچک و ضمیر تو. این نوع خطاب «منعکس‌کننده‌ی این واقعیت است که مخاطب از نظر اجتماعی یا زیردست گوینده است و یا همپایه‌ی او» (همان، ۸۹) خطاب با واژگان آهای، اهوی و... را مردان بیش از زنان به کار برده‌اند؛ زیرا زنان در خطاب به افراد از خطاب‌های مؤدبانه‌تری استفاده می‌کنند. خطاب به عنوان‌های شغلی بیش‌تر برای مردان به کار رفته است؛ چرا که زنان در این داستان‌ها اکثراً خانه‌دار بوده‌اند و زنان شاغل نیز به استثنای دو مورد (استاد و معلم) شغل‌شان جزو کارهای رده پایین مانند نوکری، خیاطی و حمامی بوده‌است که کسی برای خطاب کردن از آن‌ها استفاده نمی‌کند. سن و موقعیت اجتماعی افراد نیز از عوامل تأثیرگذار در خطاب می‌باشد. افراد طبقه‌ی بالا و مسن در خطاب به افراد طبقه‌ی پایین و کوچک از خطاب با اسم کوچک و ضمیر تو استفاده کرده بودند؛ اما افراد طبقه‌ی پایین و کوچک در خطاب به افراد طبقه‌ی بالا و بزرگ عناوین خاص، ضمیر شما و کلمات خویشاوندی را به کار برده بودند و این رفتار آن‌ها نتیجه انتظاراتی است که در جامعه از آن‌ها می‌رود؛ زیرا در جامعه، افراد کوچک باید به بزرگ‌تر خود احترام بگذارند و این شکل از خطاب‌ها نشان‌گر احترام به مخاطب‌شونده است.

منابع

- آل احمد، جلال (۱۳۸۲) زن زیادی، چاپ هشتم، تهران: فردوس.
افغانی، علی محمد (۱۳۷۴) شوهر آهو خانم، چاپ یازدهم: مؤسسه انتشارات نگاه.
باقری، مه‌ری (۱۳۸۶) مقدمات زبان‌شناسی، چاپ دهم، تهران: نشر قطره.

۳۲ پژوهش زنان، دوره‌ی ۱، شماره‌ی ۱، پاییز ۱۳۸۸

- باطنی، محمدرضا (۱۳۶۹) چهار گفتار در زبان فارسی، تهران: نشر آگاه.
- پارسی‌پور، شهرنوش (۱۳۶۷) طوبی و معنای شب، تهران، نشر اسپرک
- تانن، ولتردبورا (۱۳۷۶) منظوم این نبود، ترجمه‌ی مهدی قراچه‌داغی و زهره فتوحی، چاپ دوم: نشر اوحدی.
- ترادگیل، پیتر (۱۳۷۹) زبان‌شناسی اجتماعی درآمدی بر زبان و جامعه، ترجمه‌ی محمد طباطبایی، چاپ اول، تهران: نشر آگاه.
- جزنی، نسرین (۱۳۸۰) نگرشی بر تحلیل جنسیتی در ایران، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- جهانگیری، نادر (۱۳۷۸) زبان: بازتاب زمان، فرهنگ و اندیشه (مجموعه مقالات)، چاپ اول، تهران: نشر آگاه
- چوبک، صادق (۱۳۴۶) خیمه‌شب‌بازی، چاپ سوم، تهران: سازمان انتشارات جاویدان.
- حاج سید جوادی، فتانه (۱۳۷۸) بامداد خمار، چاپ بیست و دوم، تهران: نشر پیکان.
- دانشور، سیمین (۱۳۷۷) جزیره‌ی سرگردانی، چاپ دوم، تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- روانی‌پور، منیرو (۱۳۸۴) کولی کنار آتش، چاپ ششم، تهران: نشر مرکز.
- علوی، بزرگ (۱۳۸۴) چشم‌پایش، چاپ ششم، تهران: انتشارات نگاه.
- علیزاده، غزاله (۱۳۸۳) خانه ادیسی‌ها، جلد اول، چاپ چهارم، تهران: توس.
- فیگوئرا، گارسیا دسیلوا (۱۳۶۳) سفرنامه‌ی دن گارسیا دسکو فیگوئرا، ترجمه‌ی غلامرضا سمیعی، چاپ اول، تهران: نشر نو.
- مدرسی، یحیی (۱۳۸۷) درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان، تهران: پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- هدایت، صادق (۱۳۸۳) سه قطره خون، چاپ اول، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه.
- (۲۵۳۶) علویه خانم، چاپ اول، تهران.